

TÜRK TIP TARİHİNDE 19. YÜZYILDA VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ON İKİ TÜRK HEKİMİ VE BAZI SONUÇLAR

Prof. Dr. Ayşegül Demirhan ERDEMİR*

Öz

Tıp, Türkiye’de 19. yüzyılda modernize olmaya başladı ve sonra büyük oranda gelişti. Besim Ömer, Mazhar Osman, Akil Muhtar Saim Dilemre, Haydar İsmail Gaspıralı, Fahreddin Kerim Gökay, Muzaffer Dilemre, Reşit Galip, Osman Şevki Uludağ, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında en ünlü hekimlerdi. Ayrıca F. Akçakoca, Kemal Akay ve Süreyya Tahsin Atademir onlar arasında idi.

Tevfik Salim Sağlam, Nurettin Berkol, Muhittin Dilemre, Kemal Cenap Berksoy, Melahat Terzioğlu, Sadi Irmak, Saip Ragıp Atademir 1950’den sonra görüldüler.

Tıp aynı zamanda 1950’den sonra büyük gelişme gösterdi. O sıralarda sağlık kurumları yeniden organize edildi ve yeni hastaneler kuruldu. Ayrıca yeni bölümler eski hastanelere eklendi. Hacettepe Hastanesi ve Yüksek İhtisas Hastanesi’ni bir örnek olarak verebiliriz. Böylece modern Türk tıbbi uzmanlık alanlarına göre gelişti. O sıralarda (1960’dan sonra) Ekrem Kadri Unat, Kemal Beyazıt (Bu hekim Türkiye’de ilk kalp naklini uyguladı), Aykut Kazancıgil, Hüsvrev Hatemi, Besim Türkan, İhsan Günalp, Ali Rıza Akısan, Kazım Arısan, Muammer Bilge, Orhan Andan gibi ünlü hekimler birçok tıp alanında hizmet ettiler.

Bu dönemde yeni üniversiteler kuruldu ve bu üniversiteler Türkiye’nin her yerinde gelişmeye başladı. Bazı asistanlar Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletleri’ne bu üniversitelerde profesör ve doçent olmak için gönderildiler.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı da 1920’de Ankara’da kuruldu. Bu bakanlık, Avrupa’nın en eski bakanlıklarından biridir. Frengi, trahom, suçiçeği, malarya gibi birçok epidemik hastalık önlendi. Yüksek Sağlık Şurası 1930’da kuruldu. Bu arada Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü bakanlığın ana kuruluşlarından biridir.

Bu makalede on dokuzuncu yüzyılda ve Cumhuriyet dönemine ait on iki ünlü hekiminden söz edilir ve orijinal sonuçlar elde edilir. Bu hekimler Akil Muhtar Özden, Celal Muhtar Özden, Esat Işık, Cemil Topuzlu, Bahaeddin Şakir, Osman Şevki Uludağ gibi isimlerdir.

Anahtar kelimeler: Tıp Tarihi, Cumhuriyet Dönemi, Ünlü Hekimler.

* Maltepe Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi ve Etik ABD Başkanı, Tıp Etiği, Tıp Hukuku ve Tıp Tarihi Derneği Başkanı.

**Twelve Turkish Medics And Some Results In Turkish
Medical History In The 19th Century And The Republican Period
Abstract**

Some famous Turkish medics like Besim Ömer, Mazhar Osman, Akil Muhtar, Saim Dilemre, Haydar İsmail Gaspiralı, Fahreddin Kerim Gökay, Muzaffer Dilemre, Reşit Galip, Osman Şevki Uludağ were the most famous medics of the first years of Turkish Republic we can also add some famous names to these medics. For example, F. Akçakoca, Kemal Akay and Süreyya Tahsin Atademir were among them.

Some new names like Tevfik Sağlam, Nurettin Berkol, Muhiddin Dilemre, Kemal Cenap Berksoy, Melahat Terzioğlu, Sadi Irmak, Saip Ragıp Atademir were seen after 1950.

Medicine also showed a great development after 1950. At that time, healthy foundations were reorganized and new hospitals were founded. Moreover, new departments were added to old hospitals. We can give Hacettepe Hospital and Yüksek İhtisas Hastanesi (High Specialty Hospital) as an example. So, modern Turkish medicine developed according to the fields of specialty. At that time (after 1960) famous professors such as Ekrem Kadri Unat, Kemal Beyazıt (this doctor applied the first heart transplantation in Turkey), Aykut Kazancıgil, Hüsrev Hatemi, Besim Türkan, İhsan Günalp, Ali Rıza Akısan, Kazım Arısan, Muammer Bilge, Orhan Andan served in many medical fields.

New universities were founded in this period and these universities began to develop all over Turkey. Some assistants were also sent to some European countries and United States of America in order to train professor and associate professor to these new universities.

The Ministry of Health and Social Aid was also founded in Ankara in 1920. This ministry is one of the oldest ministries of Europe. Many epidemic diseases such as syphilis, trachoma small-pox, malaria was prevented. High Health Committee was founded in 1930. Refik Saydam Preventive Medicine Institute is one of the main foundations of ministry.

In this paper, twelve famous medics are mentioned and original results are obtained. These medics are some names like Akil Muhtar Özden, Celal Muhtar Özden, Esat Işık, Cemil Topuzlu, Bahaeddin Şakir, Osman Şevki Uludağ etc.

Keywords: Medical History, Republican Period, Famous Medics.

Giriş

XIX. yüzyılda Osmanlı Türk tıbbı diğer yüzyıllara göre daha çok Batıya dönük ve aynı zamanda daha modern görünümlü bir karakter kazandı. Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri de bunda öncülük yaptılar. Bu yüzyılda Cumhuriyet'ten sonra çok daha modern bir görünüm alacak olan birçok kuruluşun temeli atılmış, modern tıp öğretimine geçiş, bu yüzyılda oldu. Bu arada bazı ünlü Türk hekimleri bu modernizasyona gidişin öncüsü oldular. 19. yüzyılda tıbbi öğrenimlerini tamamlayan bazı ünlü hekimler Cumhuriyet döneminde de çalışmalarını sürdürdüler. Bu yazıda verdiğimiz bazı örnekler Türk tıbbını daha da ileriye götürdüler.¹

¹ Esin Kahya - Ayşegül Demirhan Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara 2000, s. 290-299.

Hasan Mazhar Paşa

Mazhar Paşa veya Hasan Mazhar (1845-1920) Askeri Tıp Okulu'nun yetiştirdiği belli başlı hekimler arasında yer aldı. İstanbul'da doğmasına rağmen aslında ailesi Afyonludur. Haydarpaşa Tıp Okulu'nda cerrahi kısımda 2 yıl eğitim gördükten sonra, sınava girdi ve bu sınavda başarılı olmasının sonucu Paris'e gönderildi. 1871 ile 1874 yılları arasında yaklaşık 3.5 yıl anatomi ve cerrahi ihtisası yapan Hasan Mazhar ünlü hekim Sappey'in öğrencisi oldu. Yine orada meşhur Fransız hekimlerinden Testut ve Pazzi ile de müşterek çalışmalar yaptı.

İstanbul'a 1874'te döndükten sonra, diğer bir grup meslektaşı gibi, savaşa gitmek zorunda kaldı ve Sırp Karadağ Rus Savaşı'nda cephede başhekim ve cerrah olarak görev yaptı. 1879'da Tıbbiye'de öğretim elemanı olarak görevlendirildi.

Mazhar Paşa Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmani'de üye ve başkan olarak görev yaptı. Bu ünlü hekim Sivil Tıp Okulu'nun kurucuları arasındadır. Ayrıca 26 yıl süre ile orada öğretim elemanı olarak da görev yaptı.

Mazhar Paşa Fransa'dan döndüğünde Askeri Tıp Okulu'ndaki dersler Fransızca olarak yapılmaktaydı. Türkçe tıp eğitim ve öğretiminin başlamasında onun inkar edilemez derecede önemli rolü oldu ve Osmanlıca bir tıp lügatı hazırlanmasında öncülük etti. Hatta birçok tıp teriminin ve özellikle de anatomi teriminin Türkçe karşılıklarını bizzat kendisi buldu. O da dönemindeki birçok bilim adamı gibi, bilimsel bilginin Türkçeye aktarılması ve ülkemizdeki tıp bilgisinin güncelleştirilmesi için hemen her konuda belli başlı tıp eserlerinin Türkçeye kazandırılmasını destekledi ve bizzat bu konuda önemli katkılar da yapmaktan geri kalmadı. Bunlar arasında Teşrih-i Tavşifi (7 cilt), Teşrih-i Topografi (2 cilt), Mebahis-i Asab (1 cilt), Usul-u Teşrih gibi eserler vardır. Ayrıca bir de Mükemmel Teşrih Atlası adıyla bir anatomi atlası bulunmaktadır.

1908'de Mektep Nazırı oldu ve daha sonra da emekliliğini istedi. Ona "*Fahri Teşrih Müderrisi (Profesörü)*" unvanı verildi. Hiçbir ücret almaksızın, okuldaki derslerini sürdürdü.²

Mehmed Şakir

Mehmed Şakir (1849-1908) İstanbul'da dünyaya geldi. Askeri Tıp Okulu'nda eğitimini 1871'de tamamladıktan sonra, Paris'e iç hastalıkları ihtisası yapmak üzere gönderildi. Prof. Sappey o zaman Paris Tıp Fakültesi dekanı idi. Onunla görüşen Mehmed Şakir'e bu alanda çalışabilmesi için önce fizyolojiyi çok iyi öğrenmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine fizyoloji ihtisasına karar veren Mehmed Şakir, devrin büyük fizyologlarından ve tecrübi fizyolojinin kurucusu olan Claude Bernard'la çalışma imkanını elde etti.

Claude Bernard'ın yanında çalışmaya başlayan Mehmed Şakir, çalışmalarında onun yanında asistan olarak görev yaptı.

Mehmed Şakir 1876 yılında ülkesine döndü ve aynı yıl, Osmanlı-Rus Savaşı'na, Karabağ'da katıldı. Savaşın o yıl bitmesiyle İstanbul'a dönen Mehmed Şakir, Askeri Tıp Okulu'nda fizyoloji dersleri vermeye başladı. Derslerinin

² Ayşegül Demirhan Erdemir, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa 1982, s. 52-53.

yanı sıra, hocası Claude Bernard'dan öğrendiği yöntemle fizyoloji araştırmaları yapmaya başlayan Mehmed Şakir, ilk adımda birçok güçlükle karşı karşıya kaldı. Her şeyden önce, okulda, Paris'te çalışmalarını yürüttüğü gibi bir laboratuvarı yoktu ve ayrıca, deneysel fizyoloji çalışmaları için gerekli hayvan tatbikatları için deney hayvanı temini de bir sorun oldu. Ancak pratik zekasıyla bu zorlukları yenmeye çalışan Mehmed Şakir, öğrencilerine toplattığı bazı sokak köpekleri, kurbağalar ve tavşanlar üzerinde çalışmalarını sürdürdü. Kendisinin tabiri ile “2 metre sicim ve bir kanülle” işe başlayan Mehmed Şakir, devletten okulda düzenli bir laboratuvar kurmak hususunda yardım ve izin istedi. Ancak bu yardım çok uzun zaman sonra verilebildi.

Mehmed Şakir, sadece bilimsel araştırmalar yapan bir bilim adamı değildi ve hocası Claude Bernard'ın da etkisi ile felsefe ile de ilgilendi. Bilindiği gibi, Claude Bernard, araştırma yaptığı laboratuvarının arka tarafında bir yerde zaman zaman felsefe toplantıları yapardı. O bazılarına göre, idealizm ve mekanizmi birleştirip, yeni bir anlayış getirmeye çalışan bir kişi, bazılarına göre de pozitivist anlayışı benimsemiş bir düşünürdü. Söz konusu toplantılara devrin birçok düşünürü de katılırdı. Bunlar resmi toplantılar olmayıp, birer söyleşi, birer sohbet toplantıları şeklindeydi. Mehmed Şakir bu toplantılardan büyük ölçüde etkilendi. Mesleki çalışmalarının yanı sıra çok okuyan bir kişi olup yazılarında hocası Claude Bernard'ın bu yönde etkilerini izlemek mümkündür.

Ülkesine döndükten sonra bir süre sadece fizyoloji ile ilgilenen ve hekim olarak hasta tedavisiyle, bütün çevre baskısına rağmen ilgilenmeyen Mehmed Şakir, ilerleyen yıllarda ekonomik güçlükler dolayısıyla bir arkadaşının muayenehanesinde (o günkü deyimini ile dükkan) hekim olarak da zaman zaman çalıştı.

Mehmed Şakir, ülkesini çok seven bir kişiydi. Ancak o dönemde Osmanlı İmparatorluğu en çalkantılı zamanlarından birini yaşamaktadır. 31 Mart 1908'de sokak çatışmalarına şahit oldu ve üzüntüsünden hastalanıp, yatağa düştü ve iyileşemeyerek çok kısa bir süre sonra vefat etti.

Mehmed Şakir de, hocası Claude Bernard gibi, felsefi düşüncelerle ilgilendi ve yeni pozitivist düşünceyi ana prensipleriyle benimsedi. Eseri Durus-u Hayat-ı Beşeriyye adlı fizyoloji için yazmış olduğu el kitabı niteliğindeki eserinin başına eklediği uzunca bir girişte bu konudaki görüşlerini vermektedir. Bu ünlü hekim “bilimlerin doğal ve doğal olmayan şeylerin tarihi ile ve doğal tarihin ise evrende ve yeryüzündeki doğal olgularla ilgilendiğini” söyler.

Mehmed Şakir, canlının ne olduğunu kendisine sordu ve onun cansızdan hangi noktalardan ayrılacağını belirlemeye çalıştı. Ona göre, canlı ve cansız, yapı olarak birbirinden çok farklı olmayıp, önemli benzerlikler içerirler. Ancak fark canlının 5 temel fonksiyonunun olmasıdır. Bunlardan biri yemek yemek ya da beslenmektir. Her canlı hayatını devam ettirebilmek için harcadığı besinlerin yerine yenisini koymak üzere yemek yemek zorundadır. Her canlı kendi neslini sürdürmek için üremek zorundadır. Her canlı besinlerin bir kısmını kullanır, ancak işine yaramayan kısımları dışarı atmak zorundadır. Her canlı kendine özgü hareketi vardır ve son olarak belli bir hayat evresini tamamlayan her canlı hayata veda eder.

Bu ünlü hekim özellikle hayvanlarda hareket sistemi ile kan dolaşımı sistemi üzerinde durdu ve kan dolaşımına ilişkin olarak kan basıncını kalp, arter ve venlerde inceledi ve farklı bölgelerdeki arterlerde kan basıncının ne kadar farklı olduğunu niceliksel olarak belirledi. Bu farklılık sadece kalbin dilatasyonu sırasında değil, kontraksiyonu sırasında da belirlenmektedir.³

Bu arada Mehmed Şakir, kanın vücut için ne kadar önemli olduğunu vurgularken, kan nakli konusunda bazı fikirler verdi:

1. Kan bir insanın veninden diğerinin venine yapılmalıdır.
2. Kan naklinde, kan alındıktan sonra, onun fibrin kısmı ayrılmalı ve geri kalan kısım kişiye verilmelidir.
3. Eğer kan verilmesi gereken kişi için uygun kan bulunamadıysa kaybedilen kanın tamamlanması için saf su verilir.

Mehmed Şakir, vücut ısısı ve onun nasıl teşekkül ettiği ile yakından ilgilendi. Ayrıca buna bağlı olarak, kasları ve onların hareketleri sırasında ortaya çıkan ısıya dikkati çekerek bunu hesapladı. Beslenme ile ilgili olarak bir kişinin toplam olarak ne kadar kaloriye ihtiyacı olduğunu, yiyeceklerin kalori değerini göz önünde tutarak 4425 kalori olarak verdi.

Bu arada Mehmed Şakir, sinir sistemi ile ilgili incelemelerinde beynin gri ve beyaz cevherinin farklı fonksiyonu olduğunu belirledi ve eğer bir köpeğin beynindeki motor korteksinde tahribat yapılırsa, sahibine artık itaat etmediğini gösterdi.

Mehmed Şakir, bilim ve teknolojinin ayrılmaz ikizler olduğu görüşü üzerinde durarak, bilimsel çalışmalarda teknolojiden mümkün olduğunca yararlanmanın zorunluluğunu vurguladı.

Ayrıca Dürus-u Hayat-ı Beşeriyye adlı eserinde de konuyla ilgili kısımlarda ne gibi teknik olanaklardan yararlanılabileceğini belirtti. Örneğin kalp atışlarının düzenini belirlemede kullanılan kardiyografının ilk örneklerinden birinin şemasını verdi.

Rıfat Hüsameddin

Rıfat Hüsameddin (1863-1922) İstanbul'da doğdu. Askeri Tıp Okulu'nda eğitimini tamamlayan bu ünlü hekim, Haydarpaşa Tıp Okulu'nda asistan olarak görevlendirildi ve bir süre sonra da, Fransa'ya gönderildi. Orada bakteriyoloji konusunda ihtisas yaparak 1887'de ülkesine döndü. Anadolu'da görev yapmak üzere gönderilen Rıfat Hüsameddin Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bakteriyolog olarak çalıştı. 1893 yılında İstanbul'a geldi ve Veteriner Okulu'nda bakteriyoloji dersleri vermeye başladı. Aynı zamanda Tıp Fakültesi'nde patolojik anatomi dersleri, daha sonraki yıllarda ise İç Hastalıkları Kliniği'nde ders verdi.

Rıfat Hüsameddin 1908'de tekrar Paris'e gitti ve bakteriyoloji konusundaki bilgilerini yeniledi. Ancak, oraya gitmeden önce 1900'den itibaren Çiçek Aşısı Enstitüsü'nde ders vermeye başladı. Ayrıca bu ünlü hekim çiçek için bir se-

³ Esin Kahya - Ayşegül Demirhan Erdemir, *Medicine In The Ottoman Empire*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 1997, s. 78-88.

rum geliştirdi. Bu serum, aşığı hazırlarken, mikrobu zayıflatmak ve böylece hastanın daha kolay iyileşmesini sağlamak için kullanıldı. Çalışmalarını orada çalışan Aziz Hamdi, Aristidi ve Celal İsmail ile birlikte yürüttü.

Rıfat Hüsameddin 1910 senesinde, Paris dönüşünde tekrar, aynı enstitüde çalışmaya devam etti. Bu sırada orada asistan olarak görev yapan İzzet Bey, Şerefeddin Bey ve İhsan Bey'le birlikte araştırmalarını sürdürdü. 1920'de, Celal Muhtar'dan sonra bu enstitünün müdürü olarak tayin olan Rıfat Hüsameddin 1922 yılında ölene kadar da aynı görevde çalışmalarını sürdürdü.⁴

Bahaeddin Şakir

Bahaeddin Şakir (1877-1923) devrindeki birçok hekim gibi, Askeri Tıp Okulu'na devam etti ve öğrenimini 1894 yılında tamamladı. O sırada özellikle entellektüel gençler arasında yaygın olan, Fransız İhtilali'nin etkileriyle oluşmuş ve gelişmiş Genç Türklere o da katıldı. Bu faaliyeti dolayısıyla hükümetle ters düştü ve ülkesinden kaçmak zorunda kaldı. Ancak, orada bir hekim olarak çalışmalarını sürdürdü. Ayrıca Paris Tıp Fakültesi'ne bağlı olarak nöroloji ve adli tıp ihtisası yaptı. Ancak Bahaeddin Şakir siyasetle ilgisini kesmedi, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Fransa'da çalışmaya devam etti. Orada Şuara-i Ümmet adlı dergiyi yayınladı. Daha sonra Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine Fransa'dan ülkesine geri döndü. Bilindiği gibi, 1909'da Askeri Tıp Okulu ve Sivil Tıp Okulu birleştirildi ve yeni kurulan eğitim kurumu Tıp Fakültesi adını aldı. Bahaeddin Şakir bu yeni kurumda adli tıp konusunda ders vermeye başladı ve bu bölümün müdürü olarak görevlendirildi. Bu görevini 1919 yılına kadar da sürdürdü.

Bahaeddin Şakir, eğitim ve öğretimle ilgili görevlerinin yanı sıra, gençliğinde olduğu gibi, siyasetle ilgilenmeye, İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde çalışmaya devam etti. Bu faaliyetlerinden dolayı ülkede takibe uğramış ve Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Bu zorunlu kaçış dolayısıyla Almanya'ya giden Bahaeddin Şakir orada bir Ermeni tarafından öldürüldü.

Bu ünlü hekim ayrıca Darü'l-Fünun-i Osmani Tıp Fakültesi'nde okunan Tıp Kanunu Dersleri adıyla tıbbi yasalarla ilgili verdiği ders notlarını yayınladı (İstanbul-1909) ve bu eserde ölüm, patolojik bulguları, şüpheli ölümlerle ilgili bilgi verdi.⁵

Besim Ömer Akalın

Besim Ömer Akalın ya da yaygın ünlü adıyla Besim Ömer Paşa (1863-1940) İstanbul'da doğdu. Nardalı Ömer Şevki'nin oğludur. Kosova'da lise eğitimini tamamlayan Besim Ömer, Kuleli Askeri Okulu'ndaki eğitiminden sonra, Askeri Tıp Fakültesi'ne girdi ve oradan mezun olduktan sonra 1887 ile 1891 yılları arasında Fransa'da ihtisasını yaptı. Besim Ömer 1891 yılında İstanbul'a döndüğünde, Askeri Tıp Okulu'na obstetrik alanında ders vermek üzere yardımcı hoca olarak atandı.

⁴ Kahya - Erdemir, Not: 1.de a.g.e., s. 300-302.

⁵ Erdemir, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa 1982, s. 52-53.

Besim Ömer Türkiye’de ilk kadın-doğum kliniğini açan kişi olup (1892) bu kliniğin direktörü olarak atandı.

Bu arada bu ünlü hekim Haydarpaşa Tıp Fakültesi kurulduğunda (1909), aynı okulun Kadırga’daki binalarındaki jinekoloji ve obstetrik kliniğine direktör olarak atandı. Bu klinik 1928’de Haydarpaşa’ya nakledildi.

Besim Ömer 1933’de emekli oldu. Muayenehane açarak tıbbi hizmetlerini sürdürdü. 1940 yılında vefat etti.

Besim Ömer her ne kadar, kadın-doğum hastalıkları konusunda ihtisaslaşmışsa da, halk sağlığı konusunu yakından uzaktan ilgilendiren hemen her konuya ilgi duydu ve bu konularda halkı aydınlatmak üzere çeşitli eserler yazdı. Bu eserler aslında, belki de uzun araştırmalar sonucu olan çok orijinal eserler değildir. Ancak onun gayesi bu nitelikte kitaplar yazmak değil, daha çok halkı kendi sağlığını ilgilendiren konularda aydınlatmaktır. Bunların yanı sıra, kendi ihtisas konusu alanında birçok makale ve kitap yazdı. Onun eserlerinin toplam sayısı 61’dir. Makalelerinin sayısı ise 400’dür. Makalelerinin bir kısmını Fransızca olarak kaleme aldı.

Besim Ömer kadın-doğum problemlerinin sistematik olarak ele alınması ve bu konudaki problemler konusunda halkın aydınlatılması konusunda çalışan devrinin sayılı hekimlerindendi. Hamilelik, çocuğun bakımı ve beslenmesi, anne sağlığı konusunda eserler yazdı.

Onun bu eserlerinin yanı sıra, popüler olan bir eseri de 4 ciltten meydana gelmiş olan Nevsal-i Afiyet’tir. Bu eserde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bazı tıbbi araştırmalar hakkında bilgiler vardır.⁶

Esat Işık

Esat Işık (1863-1922) da bu dönemin ünlü hekimleri arasında yer alır. Tıp eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra, birçok yetişmiş hekim gibi, yurt dışına ihtisas için gönderildi. Bu ünlü hekim Askeri Tıp Okulu’ndan mezun olduktan sonra, Paris’te göz hastalıkları üzerinde ihtisas yaptı ve yurduna döndükten sonra (1893), Tıp Fakültesi’nde göz hastalıkları konusunda ders vermeye başladı. Ayrıca Tıp Fakültesi’ne bağlı olarak “göz kliniği” kurdu ve ara vermeksizin bu klinikte yaklaşık 39 sene hizmet verdi. Buradaki çalışmalarına ek olarak, Kızılay Eğitim ve Öğretim Komisyonu’nda görev yaptı.

Esat Işık, aynı zamanda bazı eserler de kaleme aldı. Onun başlıca eserleri, Jeunne Jens Semiologie de l’Exopthalmieü Traitement de Bleparite au Sublime, Haute Dose, Emorologie du Corps Vivre chez Les’tir.⁷

Cemil Topuzlu

Cemil Topuzlu (1866-1958), devrindeki diğer birçok meslektaşısı gibi, tıp eğitimini Askeri Tıp Okulu’nda tamamladıktan sonra, Humbarahane Tıp Okulu’nda cerrah olarak çalışmaya başladı. Daha sonra devlet tarafından cerrahi ihtisası yapmak üzere Paris’e gönderildi. Orada 3 yıl kaldı ve Jules

⁶ Kahya - Erdemir, Not: 1.de a.g.e., s. 303-305.

⁷ Feridun Frik, *Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri (1923-1963) 40 Yıl*, İstanbul 1964, s. 78-79.

Pean'ın asistanı olarak çalışmıştır. 1890'da yurduna döndü ve Haydarpaşa Hastanesi'nde operatör olarak çalışmaya başladı. Bu unvan ilk defa ona verildi. Bu ünlü hekim aynı zamanda, Askeri Tıp Okulu'nda da ders verdi ve 1894 yılında Profesör oldu.

Cemil Topuzlu özellikle iki yönde yoğunlaştı:

- a. Hasta tedavi etmek,
- b. Ders vermek. Böylece işini başarıyla yapmasının sonucu olarak büyük bir şöhret kazandı.

Cemil Topuzlu hastanede birçok enstitünün kurucusuydu ve iyi bir idareci olarak da bilinirdi. Zeynep Kamil Hastanesi'ni yeniden organize etti ve orayı sadece çocuklara ait özel bir hastane haline getirdi. Bu hastane Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk özel hastanedir. Aynı zamanda başka çocuk hastanelerinin kurulmasını da destekledi ve sonuçta Şişli Etfal Hastanesi kuruldu. Cemil Topuzlu orada operatör olarak hizmet verdi. Aynı zamanda, sarayda, II. Abdülhamid'in özel doktoru olarak da görevlendirildi.

Bu arada Cemil Topuzlu Sivil Tıp Okulu ile Askeri Tıp Okulu'nun birleştirilmesi ve bir tek tıp eğitimi olması konusunda büyük çaba harcayanlar arasındadır. Böylece tıp eğitimini ele alıp, yeniden gözden geçirerek, onun modernleştirilmesi ve Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesi konusunda büyük çaba harcadı. Bu çabalarının sonucu olarak kurulan yeni eğitim kurumuna Tıp Fakültesi adı verildi ve oranın ilk dekanı olarak atanmıştır. Ayrıca Cemil Topuzlu Eczacılık ve Dişçilik Okulları'nın kurulmasında da önderlik etti (1908).

Cemil Topuzlu 1912'de İstanbul Şehremini olarak tayin edildi ve daha temiz ve daha düzenli bir İstanbul için gayretle çalıştı. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun zor yılları olmasına rağmen canla başla çalıştı. 1919'da bir süre için Cenova'ya giden Cemil Topuzlu, dönüşünde tekrar aynı göreve getirildi.

Ancak Damat Ferit Paşa ile aralarında sorunlar çıkması sonucunda görevi bıraktı ve Fransa'ya gitti, Kurtuluş Savaşı sonuna kadar da orada kaldı. 1924'de yurda dönen Cemil Topuzlu, dönüşünden sonra, idari herhangi bir görev almadı ve yalnızca cerrahi ile ilgilendi.

Bu ünlü hekim bir cerrah olarak, özellikle anatomi bilgisinin önemi üzerinde durdu. Cerrahlara bunun önemini anlatmaya çalıştı.⁸

İyi bir idareci olduğu kadar iyi bir bilim adamı da olan Cemil Topuzlu Paşa, septisemi ve asepsi konusu üzerinde de ısrarla durdu ve konuya ilişkin bazı yöntemler önerdi. Onun cerrahlarla ilgili bir başka şikayeti, meslektaşlarının steriliteye yeterince önem vermemesi idi. Dolayısıyla bu konuda bazı prensiplerin yerleşmesi ve bütün yurtda uygulanması konusunda gayret sarf etti.

Cerrahi tedaviye yardımcı olarak masajın ve radyoterapinin önemi üzerinde duran Cemil Topuzlu, özellikle bunların kalp ve beyin hastalıklarının tedavisinde önemli olduğunda ısrar etti. Cemil Topuzlu, Yunan Savaşı sırasında, beyin yaralarını belirlemek için ilk defa x ışınlarını kullandı.

⁸ Kahya - Erdemir, Not: 1.de a.g.e., s. 306-310.

Cemil Topuzlu bütün bu görüşlerini verdiği, çalışmalarını açıkladığı birçok makale ve kitap yazdı. Bunlardan Seririyat-ı Cerrahiye 1896'da yayınlandı. Eserde cerrahi müdahalelerle ilgili bilgi verilmektedir. O Fransızca olarak yazdığı Sutures de Plaies Arterielles'i 1897'de yayınladı. Burada kanamanın hayati tehlikesi üzerinde duran Cemil Topuzlu, damarların dikilmesinde yeni bir yöntem teklif etti.

Onun diğer eserleri arasında Memoires et Observations Medicales (1905), 32 Sene Evvelki, Bugünkü, Yarınki İstanbul (1944), 80 Yıllık Hatıralarım (1951) gibi eserleri de vardır. Bunlar, eserlerin adlarından da anlaşıldığı gibi, bu ünlü hekimin daha çok, meslek dışındaki deneyimlerini bize aktarmak için yazdığı eserlerdir.

Celal Muhtar Özden

Celal Muhtar Özden (1866-1947) bir hekimin oğlu olup, kardeşi ve kendisi de babalarının mesleğini seçip, doktor oldular.

Celal Muhtar, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra, Askeri Tıp Okulu'na girdi ve okulu bitirdikten sonra Kuduz Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1889'da devlet adına ihtisas için Fransa'ya gönderilen Celal Muhtar, orada frengi üzerinde ihtisas yaptı. Orada Vidul, Berier, Darier ve Hallepeu gibi bilim adamlarıyla birlikte, Pasteur Enstitüsü'nde çalışma imkanını elde etti. Frengi, özellikle İstanbul gibi, kozmopolit liman kentlerde yaygın olarak görülmekteydi.

Celal Muhtar hastalığın ilkin el ve ayaklarda görülmeye başladığını tespit etti. Ancak, yine onun belirlemelerine göre, daha sonraki safhalarda ilk görüldüğü yerlerden çok daha uzak yerlerde ortaya çıkmaktaydı. Bu çalışmalarını nedeniyle Paris Deri Hastalıkları Derneği tarafından "şeref üyeliği"ne layık görüldü. 1892 yılında ülkesine dönen Celal Muhtar, Askeri Tıp Okulu'na hoca olarak tayin edildi.

Savaş yılları sırasında, görülen kolera salgınının bütün ülkeye yayılmaması için can ve başla çalışan Celal Muhtar, bu hastalığa yakalanmaktan korkan Sultan tarafından saray doktoru olarak atandı. Bu arada, iyi bir bakteriyoloji laboratuvarının kurulması konusunda yoğun çalışmalar sürdüren bu ünlü hekim Maurice Nicole'ü bu iş için İstanbul'a davet etti.

Bu çalışmalarının yanı sıra, 1908'den sonra, Celal Muhtar, Kızılay'da genel müfettiş olarak görev yaptı ve uzun yıllar hizmet verdiği bu kurumun düzenlenmesinde herhangi bir ücret almaksızın çalıştı.⁹

Akil Muhtar Özden

Akil Muhtar (1877-1949), ağabeyisi Celal Muhtar gibi, Türkiye'nin yeniden yapılanma döneminde yaşadı ve ülkesine bütün gücüyle hizmet etti. O da Askeri Tıp Okulu'nda tıp eğitimi gördü ve daha sonra, devrin idaresi ile pek anlamadığı için yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Ancak, ağabeyi gibi, Fransa'ya gitmedi. İsviçre'ye giderek orada ihtisasını tamamladı (1902). Akil Muhtar, Roux, Nocar, Metschikoff ve Nicole gibi meşhur bilim adamlarıyla

⁹ Bedi N. Şehsuvaroğlu - Ayşegül Demirhan Erdemir - Gönül Cantay, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 77-88.

birlikte Paris Pasteur Enstitüsü'nde çalışma imkanı buldu ve Profesör Bard ve Mayor'un asistanı olarak farmakoloji laboratuvarında çalıştı.

1906'de yurduna dönen Akil Muhtar, Askeri Tıp Okulu'nda iç hastalıkları hocası olarak görev aldı ve bilimsel çalışmalarıyla kendini kanıtlayarak, Paris Tıp Akademisi üyeliğine seçildi.

Akil Muhtar'ın ilgisi özellikle kalp ve damar hastalıkları üzerinde yoğunlaştı. Ona göre damarların iki tip tonusu vardır. Bunlardan birisi sinirlere ilişkin olup, diğeri müstakildir. Bunun anlamı, kalbin müstakil kontrol sistemine sahip olmasıdır.

Akil Muhtar aynı zamanda, Santamin'in karaciğer üzerinde etkisini inceledi ve herhangi bir karaciğer hastalığına sebep olup olmadığını araştırdı.

Onun araştırma alanlarından biri de parazitlerdir. Özellikle tenya üzerinde araştırma yapan Akil Muhtar onun tetrachlor ve karbon kullanılarak tedavi edilebileceğini gösterdi. Onun çalışma alanlarından biri de, daha önce de örneklenildiği gibi, ilaçlar ve onların muhtelif organlar üzerindeki etkilerdir. Akil Muhtar farmakodinamik ve onun klinik etkileri üzerinde araştırmalar yaptı.¹⁰

Kadri Raşid Anday

Kadri Raşid Anday (1877-1948) daha çok Kadri Raşid Anday Paşa olarak bilinir. Meşhur eczacı Mehmed Raşid Anday'ın babasıdır. Kadri Raşid de birçok devrin meşhur hekimleri gibi, Askeri Tıp Okulu'nun henüz üçüncü sınıfında iken başarılı bir öğrenci olması dolayısıyla, devlet tarafından ihtisas için Fransa'ya gönderildi. Kadri Raşid, Paris Tıp Fakültesi'nde, meşhur fizyologlardan Charles Richet ile çalışma imkanı buldu. Daha çok iç hastalıklarına ve cerrahiye ilgi gösterdi. Paris'te ihtisası sırasında, Prof. Granches, Dr. Maffran'la çalıştı ve Notecourt çocuk kliniğinde bir süre çalışma imkanı elde etti.

Kadri Raşid 1901 yılında ülkesine döndü ve Sivil Tıp Okulu'nda fizyoloji dersleri vermeye başladı. O aynı yerde pediatri konusunda da dersler verdi. 1905 yılında Pediatri Kliniği direktörlüğüne getirildi ve 1908'de Şişli Etfal Hastanesi'ne atandı. Ancak bu görevde 1915 yılına kadar kaldı ve o sene tekrar eski görevine dönerek, orada çalışmalarını ve derslerini sürdürdü. 16 sene boyunca da oradaki görevine devam etti.

Kadri Raşid emekli olduktan sonra, Beyoğlu'ndaki Şehir Çocuk Hastanesi'nde görev aldı. Buradaki çalışmaları sırasında devletten herhangi bir ücret almadı. O aynı zamanda Çocuk Esirgeme Kurumu'nda da çalıştı. 1948 yılındaki ölümüne kadar çocuklara şifa dağıtmaya devam etti.

Kadri Raşid çocuk hastalıklarıyla ilgili olarak, birçok makale ve eser yazdı. Ayrıca fizyoloji ile ilgili çeşitli yazıları vardır. Onun yayınları arasında fizyoloji ile ilgili olan Metabolisme du Cholere Cause l'Organisme 1900'de yayınlandı. Bu kitap Kadri Raşid'in ihtisas tezidir. Onun diğer eserleri arasında bulunan Eryheree Nouveau et Techexeulose Paris'te 1926'da yayınlandı. Onun Fransızca olarak yayınladığı çocuk hastalıklarıyla ilgili eserleri ise Un Cas d'Agropholine chez un Enant de 20 Ucee Agent Delute des Preceueieurs Pas ve

¹⁰ Kahya - Erdemir, Not: 1.de a.g.e., s. 311-318.

Note sur l'Evolution Globale de l'Aheinete Tubercleuse dans Mase Humaine en Ortant de l'Enfant'dır. Bu makaleleri Archive de Medecine des Enfant'da yayınlandı (1934, c. 42, no 9).

Kadri Raşid bazı çalışmalarını da Türkçe olarak yayınladı. Bunlar, Fransızca makaleleri gibi, onun araştırmalarının sonuçları niteliğindedir. Mesela Çocuklarda Beslenme Problemleri (Ankara, *Ulusal Tıp Kongresi*, 1931), Çocuklarda Pnömoninin Teşhisi (*Anadolu Kliniği*, 1933), *Çocukların Sağlığı Konusunda Sosyolojik Çalışmalar* (Ankara, İlk Pediatri Kongresi, 1938).¹¹

Server Kamil

Server Kamil (1881 - ?) İstanbul'da doğdu. 1902'de tıp eğitimini Askeri Tıp Okulu'nda tamamladıktan sonra, Gülhane Hastanesi'nde bakteriyolojide asistan olarak çalışmaya başlayan Server Kamil, bu görevini 1 yıl kadar devam ettirdi. 1903 yılında, Selanik'e tayin edildi. Daha sonra tekrar İstanbul'a dönerek, orada Humbarahane Hastanesi'nde çalışmaya başladı.

Server Kamil, Paris'e Pastör Enstitüsü'nde inceleme ve araştırma yapmak üzere gönderildi. Orada, yaklaşık 2 yıl kadar çalışmalarını sürdüren Server Kamil, yurda dönüşünde, Haydarpaşa Hastanesi'nde çalışmaya başladı. Orada 3 ay kadar bakteriyoloji servisinde çalıştıktan sonra, servis ve bölüm şefi olarak atandı. Server Kamil 1914'de üniversiteyi bıraktı. Ancak yine aynı yıl içinde Eczacılık ve Dişçilik Okullarında çalışmaya başladı. Kurtuluş Savaşı sırasında Server Kamil, Kafkas Cephesi başhekimisi olarak görev yaptı.

Bir araştırmacı olarak Server Kamil, daha çok bulaşıcı hastalıklarla ilgili çalışmalar yaptı ve bu çalışmalarını ile ilgili olarak, Kafkas Cephesi'nde Lekeli Humma adlı bir eser yayınladı. Onun bir başka eseri Şark Çıbanı ve Amal-i Marazi'dir. Onun ayrıca, Bakteriyoloji adlı bir eseri de bulunmaktadır.

Bunlara ilave olarak, Server Kamil, Mufassal, Hız-ı Sihat, Muafiyet, Usul-u Muafiyet, Verem Hakkında Öğütler gibi daha çok halk sağlığını ilgilendiren ve halkı bilgilendirmeye dönük eserler yazdı. O halde görülmektedir ki Server Kamil bir taraftan daha çok bilimsel nitelikte yayınları yanı sıra, halkı bilgilendirerek onları bazı tehlikelerden korumayı da kendisi için görev kabul etti. Bir hekim olarak koruyucu hekimliğin önemini idrak ederek bu yönde yayınlar yapmıştır.¹²

Osman Şevki Uludağ

Osman Şevki Uludağ (1889-1964) Bursalı bir hekimdir. 1889'da Bursa'da doğdu. Ebeveynleri aslen Konyalıdır. Konya'dan Kıbrıs'a giden ailesi, Kıbrıs'tan sonra Bursa'ya yerleştiler. Şevki Uludağ temel eğitimini Bursa'da tamamladı. Daha sonra, İstanbul'a gelerek, orada Askeri Tıp Okulu'na devam etti ve 1913 yılında oradan mezun oldu. Dr. Şevki Uludağ, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'na katıldı. Savaştan sonra da Edirne'de hekim olarak çalışmaya devam etti.

Osman Şevki Uludağ 1918'de İstanbul'a geldi ve orada Milli Müdafaa Bakanlığı Sağlık Şubesi'nin IV. Şubesi'ne İstatistik Dairesi Müdürü olarak atan-

¹¹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da Beşyüz Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul 1953, s. 67-77.

¹² Kahya - Erdemir, Not: 1.de a.g.e., s. 319-328.

di. Kurtuluş Savaşı sırasında ise Sağlık Şubesi Müdür Yardımcılığına getirildi. Savaş sırasında Altınbaş, Kütahya, Bozüyük, Kazanca, Bursa, Mahmudiye havalilerinde görev yaptı. Savaştan sonra, Dr. Uludağ, İsviçre'ye göz ve akciğer hastalıkları üzerinde ihtisas yapmak üzere gönderildi. Yurduna döndüğünde Gülhane Hastanesi'ne İç Hastalıkları Servis Şefi olarak atandı. Çalışmaları incelendiğinde özellikle radyoloji konusunda ad yaptığı belirlenmektedir. 1930 yılında büyük ödülle ödüllendirildi.¹³

Dr. Uludağ, 1925'de Keşiş Dağı diye bilinen Bursa'nın iftiharî olan dağa, heybeti nedeniyle Uludağ adını verdirdi ve aynı adı kendisine de soyadı olarak aldı.¹⁴

Dr. Uludağ, Eyüp'teki Verem Dispanseri'nde bir süre çalıştı ve daha sonra Bursa'ya yerleşti. 1935'te Konya'dan milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'ne giren Dr. Uludağ Cumhuriyet sonrası sağlık teşkilatının şekillenmesinde önemli hizmetlerde bulundu. Bu yöndeki çalışmalarına 1964'deki vefatına kadar da devam etti.¹⁵

Dr. Şevki Uludağ muhtelif eserler kaleme almıştır. Bunların bir kısmı tıpla ilgili olmayıp, yazarın tıbbın yanı sıra ilgilendiği müzikle ilgilidir.¹⁶

Sonuç

19. yüzyılda modern tıbbiyenin kurulması ile Türk hekimleri tıp alanında çok değerli çalışmalar yaptılar ve bunlardan bir kısmı Cumhuriyet döneminde de Türk tıbbının ilerlemesi için çalıştılar. Yukarıda verdiğimiz örnekler bu hekimlerle ilgili örnekler olup her biri alanlarında tanınmış ve Türk tıbbının bugünkü duruma gelmesinde katkıları olmuş kişilerdir.

Kaynaklar

ERDEMİR, Ayşegül Demirhan: *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa 1982.

_____ : *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa 1982.

FRİK, Feridun: *Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri (1923-1963) 40 Yıl*, İstanbul 1964.

KAHYA, Esin - ERDEMİR, Ayşegül Demirhan: *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara 2000.

_____ : *Medicine In The Ottoman Empire*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 1997.

KARAL, Enver Ziya: *Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839), Tanzimat I Eseri*, İstanbul 1940.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N. - ERDEMİR, Ayşegül Demirhan - CANTAY, Gönül: *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N.: *İstanbul'da Beşyüz Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul 1953.

UNAT, Ekrem Kadri: *Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*, İstanbul 1988.

¹³ Şehsuvaroğlu - Erdemir - Cantay, Not: 9.da a.g.e., s. 89-90.

¹⁴ Kahya - Erdemir, Not: 1.de a.g.e., s. 330-331.

¹⁵ Ekrem Kadri Unat, *Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*, İstanbul 1988, s. 315-316.

¹⁶ Enver Ziya Karal, *Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839), Tanzimat I Eseri*, İstanbul 1940, s. 34-45.